

МССЈ

**БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
15 - 20. 9. 1992.**

**НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

**ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ СИСТЕМ
СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА**

22 /2

БЕОГРАД, 1994.

СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ (Београд)

ПАРНЕ РЕЧИ У ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКОМ СИСТЕМУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У овом раду ће бити речи о врсти парних речи која се у литератури најчешће назива понављањем стога што други њен део није самостална реч, већ представља врсту „римованог одјека” или „речи еха”.¹ Понављања, најопштије узев, можемо поделити на потпуна и понављања са модификацијом, које се огледа у виду вокалских или консонантских промена.²

Предмет нашег интересовања овде ће бити творбени модел понављања са модификацијом у виду консонантских промена, јер су понављања са вокалским променама у нашем језику веома ретка. Тај се модел са једне стране разликује од ономотопејских понављања која могу бити потпуна: *друка-друка* „народна музика” (Андрић, 41), *џло-џло* „пиће” (Сабљак, 61) и ономотопејских понављања са модификацијом: *клик-клак* „размена новца” (Андрић, 80), *циц-миц* „тамо-амо, врдање, неодлучност” (Андрић, 199), затим од специфичних балканолошких понављања за изражавање суперлатива, која су такође ретка у српском језику, и прилога, по типу: *андара-андара* „израз за неспретан ход и површан рад” (Марковић, 262) и *ендере-ендере* „каже се кад неко храмље” (грађа за РСАНУ).

¹ Извесну поделу речи и понављања на балканолошком нивоу дала је у свом раду D. Burkhart, *Kulturraum Balkan, Studien zur Volkskunde und Literatur Südosteuropas*, Berlin - Hamburg 1989, 317, о томе такође и П. Асенова, Т. Кацори, У. Дукова, *Повторение и вид конверсия в балканските езици*, Съпоставително езиковознание 4-5, София 1990, 102-105.

² Више о творбеном моделу понављања с модификацијом в. код С. Петровић, *Парне речи и понављања југословенског јорекла у српскохрватском језику кроз разне језичке нивое*, Научни састанак слависта у Вукове дане XXI, у штампи.

Са друге стране овај се модел разликује од синтагми и фразема са којима има много тога заједничког на семантичком плану.

На синхронном плану се парне речи манифестују као маргинални творбени модели, и то:

- у надимцима: *Зоки-џоки*, „личност из приче у дечјем часопису „Поле-тарац”, *рундов-бундов*, „назив за пса”,³ *Шереџ-береџ*, „име из шале”.⁴

- у казационалним творбама: *арим-барим* (у познатој дечјој песми Душка Радовића), *Циџули-миџули* „наслов филма из педесетих година, *чоко-моко* „име сладоледа”,

- у жаргону: *шлоџи-доџи* „блесав, луд”, (Андрић, 217), *шара-мара*, „бежање са часова”, (Андрић, 212), *лејзи-бејзи*, „лезбијка” (Андрић, 93).

Дијахроно посматрано, овај творбени модел парних речи сагледавамо на два нивоа:

- као аутохтон наслеђен из прасловенског, и

- као позајмљен.⁵

Третирање парних речи као модела може бити од користи и у етимолошком поступку. Често се у описним реченицама ова два члана раздвајају, што би могло навести на тражење етимологије другог дела пара независно од првог. Примена таквог третмана лепо се може видети приликом успостављања парадигми парних речи које се јављају у одређеним фолклорним жанровима, пре свега у загонеткама⁶ и бајалицама.⁷ Ове речи јављају се и у обредним песмама, на пример коледарским, у РСАНУ *s.v. меленде* „реч без одређеног значења (у обредној божићној песми)”, а ради се заправо о парној речи: „Коледе, меленде...” чију бисмо етимологију безуспешно тражили без свести о њеном пару.

Оне су честе и у дечјим играма, на пример, у ЕРХСЈ *s.v. њусџи* стоји да се од *њуж* „ствара оноματοпеја редупликативног типа, која је изазвана тиме што се дјеца играју њиме, дирајући га, тада он скрива рогове: *њужимуж*”, или ускочком речнику *s.v. њирџа-врџа* „узвик којим се лептирица за коју се верује да је вештица, натерује да падне у ватру да изгори” (Станић, II, 340).

Парне речи су врло честе и у разбрајалицама, али у њима долази и до појаве да се два одвојена лексичка елемента ради лакшег памћења

³ В. Јужнословенски филолог XXVII/3-4, Београд 1970, 398

⁴ В. *Зборник за народни животи и обичаје* III/1, 1908, 93.

⁵ О позајмљивању модела у нашем језику в. ЕРХСЈ *s.v.v. андара-мандара, спделе-бенделе, миле-миле* и др. и С. Петровић *op. cit.*

⁶ О парним речима као замени скривеног денотата у загонеткама на балканском језичком материјалу в. Б. Сикимић, *Шакљеџ макљеџ и шиле биле у загонеткама*, *Расковник* XVII/63-66, Београд 1991, 95-102.

⁷ О удвајању као особеном виду именовања демонске силе у бајалицама в. Љ. Раденковић, *Народна бајања код јужних словена*, Београд 1990, (докторска теза).

звуковно слажу, што само привидно представља парну реч. Такав случај је лексички пар који стоји на петом, односно шестом месту у српским народним разбрајалицама које почињу са *једноџоло*, *двоџоло*⁸ па тако имамо: 5. пегало : 6. шегало (Милосављевић, 54-55), затим *пеџман* : *шеџман* (Бушетић), *пеџма* : *шеџма* (Мијтовић, 1907, 222), *пеџоле* : *шеџоле* (Станић, 149) али и *пеџоло* : *шеџма* (Мијатовић, 1911) где се други део ове, привидно парне речи, римује са следећим у низу: *сеџма*.

Иако је већина оваквих парних речи иреверзибилна,⁹ уочава се да у појединим случајевима долази до промене места два члана парне речи,¹⁰ па и до њиховог раздвајања и осамостаљивања другог дела који је првобитно представљао само „реч ехо“ без самосталног значења.

Тако у номинацијама за дугу, као што је то већ уочено за *буба-мару*¹¹ на словенском језичком материјалу постоји преференција употребе парних речи. У овом светлу се као логично етимолошко решење кајкавског и словеначког *мавра*, *маврица* „дуга“ намеће парна реч. Сматрамо да је у овом случају очуван само други део парне речи *шавра-мавра* која је потврђена у истом значењу. У етимолошкој литератури је уочено да досадашња решења не задовољавају, пре свега из семантичких разлога.¹²

Сличан процес вероватно се одиграо и код извесних речи које означавају врсту јела, најчешће неодређену кашу од разних састојака, с тим што је приликом отпадања дела парне речи дошло до конкретизације значења. То је случај, на пример код речи *мандара* „кувана каша; врста качамака од брашна, воде и масти“ (РСАНУ). Њена етимологија није одређена (в. ЕРХСЈ s.v. *мандара*), а може се довести у везу са парним речима *андара-мандара* и *џандара-мандара* које између осталог значе „нешто смућкати, урадити збрда здола“. Аргумент за то може бити и

⁸ В. Т. Борђевић, *Једна њурска особина у српском језику*, Караџић III/11, Алексинац 1901, 225-227.

⁹ О томе в. Y. Malkiel, *Essays on Linguistic Themes*, Berkley/Los Angeles, University of California Press, 1968, 311-355.

¹⁰ О томе да је модел, иако ређе, ипак реверзибилан сведоче следећи примери: *шуша-буша* „слаба, пејака, незаштићена особа, било ко, којемо“ (Станић II, 534) и *буша-шуша* „ма ко“ (Станић, 70).

¹¹ *Coccinella* је бубица која своју славу може да захвали употреби у дечијим песмицама са смислом заклетви, а у словенским језицима често се јавља као парна реч, в. О.А. Терновска, *Еще раз о божьей коровке (к њој проблеме форм вџаимосвџази микро и макросџрук-џур)*, *Етнолингвистика текста, семиотика малых форм фольклора II*, Москва 1988., 69-71. О словенским називима за буба-мару в. С. Утешни, *Названия божьей коровки (Coccinella septempunctata) в общеславянском лингвистическом атласе*, *Общеславянский лингвистический атлас*, Москва 1977, 16-33.

¹² В. на пример ЕРХСЈ s.v. *Мавар*, од чега у свом раду полази Н.И. Толстой, *Из џеоџрафиџи славянских слов: 8. „радужа“*, *Общеславянский лингвистический атлас* 1979, Москва 1976, 22-76. а, в. и F. Bezlaј, *Etimološki slovar slovenskego jezika*, I-II, Ljubljana 1977 и 1982. s.v. *маврица*.

бугарска реч *ланџџрица*, *ланџурдија* „лоше припремљена храна“ која се изводи из ономатопејске парне речи *ланџџр-ланџџр* и *ланџџр-манџџр*.¹³

Парне речи представљају својеврсан лексикографски проблем, а посебно оне које представљају рефрене из народног стваралаштва. РСАНУ овакве речи најчешће третира као одвојене речи и само се из примера може наслутити о чему се ради: тако *s.v.v. бањаџи* „без значења у загонетци: *Шањаџио, бањаџио* на врху гранато...”, *бисун* „само у загонетци, за језик: *Сисун, бисун*, пун бисера посут...”, *бисџио* „само у загонетци, за мед: *Тисџио бисџио*, пеном поклопљено...”. Ни тај принцип није у овом речнику доследно спроведен па се као самосталне одреднице не налазе други делови парних речи *еџлен-беџлен* или *дар-мар*. Новији томови овог речника, као и савремени дијалекатски речници, попут Станићевог ускочког речника, имају другачији приступ и дају као одредницу целу парну реч.

Овај творбени модел показује виталност и продуктивност само на маргинама стандардног језика, у говорном језику и језику фолклора, а његова судбина везана је за повлачење дијалекта пред стандардним језиком. Преживљавање овог модела у језику савременог фолклора није вероватно због драстичне трансформације данашњег језика фолклора у односу на записе са почетка овог века од када и датира највећи број наших примера.

Овако одређено поље употребе може да помогне да се боље дефинише семантика парних речи. У чвршћем оквиру употребе, где се парна реч налази на свом очекиваном месту у моделу, она је семантички испражњена. То је углавном случај у језику фолклора, па тако на пример нема разлике у значењу између *калина-малина* „буба-мара“, и самог *калина*. Ако је парна реч некада и имала семантички набој, он се данас више не осећа, а ове речи се углавном не користе ван свог модела.

Друга група парних речи има лабавију везу са контекстом и има одређен семантички набој која парну реч разликује од појединачне речи. Основне карактеристике значења ових речи су:

- нијанса експресивности, на пример: *шуње-муње* „у експресивном изражавању, без одређеног значења, при свођењу онога што је претходно речено”, *шуш-муш*, „нешто неодређено, сумњиво”

- доза пејоративности и подсмеха: *жандарало, мандарало* „пеј. од жандар”, *дара-вара*, „фраза за безначајан, празан говор, *еџлен-беџлен*, „беспослен разговор, трач”,

- релативизација основног значаја: *џиџа-биџа* „ситница, предмет или део предмета неодређеног изгледа и употребе”.

¹³ М. Москов, *Турски и џијорски заемки оџи звукоџадрџаџиџелен и незвукоџадрџаџиџелен каракџиџер в балканскиџиџе езиџи*, Годишник на Софџиџскиџа универзитет, факултет по славџански филологиџи, LXII, 1969, 433-532.

Након свега, сматрамо да се може говорити о два типа парних речи који су детерминисани употребом у:

1. језику фолклора, који је очигледно аутохтон, а данас је конзервиран, и

2. говорном језику. Речи из ове групе могу бити делом пренете из фолклора у време када су прожимања између језика фолклора и говорног језика била велика, а делом усвојена под утицајем страних језика, пре свега турског.¹⁴ Међутим, не смемо искључити ни утицаје других језика, мађарског, немачког, а у новије време и енглеског. На пример, код речи *лари-фари* (РСАНУ) „све скупа ништа” и *цакум-џакум* „беспрекорно урађено” ради се о позајмљеницама из немачког језика, а код речи *џиџи-џиџи* „одличан, савршен” о речи енглеског порекла.¹⁵

Синхрона семантичка истраживања овог творбеног типа могу се поуздано вршити само на речима из друге групе. Семантичка разматрања првог типа су знатно сложенија и траже дијахрони приступ и компаративна истраживања етимологије текста.¹⁶

СКРАЋЕНИЦЕ

Андрић	Д. Андрић, <i>Двосмерни речник српског жаргона</i> , Београд, 1976.
Бушетић	Т. Бушетић, Архив САНУ, Етнографска збирка 231/1, 1920.
Мијатовић, 1907	Ст. М. Мијатовић, <i>Српске народне иџре из Левче и Темшћа</i> , Српски етнографски зборник 9, Београд 1907.
Мијатовић, 1911	Ст. М. Мијатовић, Архив САНУ, Етнографска збирка 185-166, 1911.
Милосављевић	М. Милосављевић, <i>Старе бајске и дечије ђесме и бројанице</i> , Развитак 1985/1.
Марковић	М. Марковић, <i>Речник народног џовора у Црној Реци</i> , Српски дијалектолошки зборник, XXXII, 1986.
ЕРХСЈ	Р. Skok, <i>Етимолошки рјечник хрватског или српског језика I-IV</i> , Zagreb, 1971-74.
РСАНУ	<i>Речник српскохрватског књижевног и народног језика I-XIV</i> , А-недоту-ро, Београд, 1959-1989.
Сабљак	Т. Sabljak, <i>Рјечник џатровачког говора</i> , Загреб, 1981.
Станић	М. Станић, <i>Ускочки речник I-II</i> , Београд, 1990-91.

¹⁴ О томе опширније в. С. Петровић *op. cit.*

¹⁵ Д. Буркхарт, *op. cit.* 319, наводи бројне потврде из мађарског језика а *лари-фари* се пре може довести у везу са немачким *Larifari* „којештарија”, него са италијанским потама солмизације како је учињено у РСАНУ.

¹⁶ В. В. В. Иванов, *Проблемы воссџановления общееиндоевропейских заџговорных џексџов*, Етнолингвистика текста, семиотика малых форм фольклора I, Москва 1988, 66-68.

PAIR WORDS IN SERBIAN LEXICAL-SEMANTIC SYSTEM

S u m m a r y

The intention of this paper is to emphasize the synchronic and diachronic differentiation model of pair words concerning separating the model from the onomatopoeic pair words and specifically Balkan models.

According to the usage, it has been concluded that their division falls into the folklore pair words (originally predominantly autochthonic) and the colloquial pair words (under the influence of foreign languages), which must be born in mind during their semantic, origin and place research in the Serbian lexical system.

Snežana Petrović